

Імпліцитні моделі консолідації громадської думки у свідомості студентської молоді

О.В.Петрунко

Анотація. Запропоновано погляд на громадську думку як на ресурсоспроможний соціально-психологічний феномен, що має належний консолідувальний потенціал. Проаналізовано типи і моделі консолідації громадської думки описані у фаховій літературі й реконструйовані емпіричним шляхом. Наведено результати відтворення імпліцитних соціальних моделей консолідації громадської думки, що існують у свідомості студентів педагогічних спеціальностей, отримані за допомогою опитувальних технік та проєктивних методів дослідження. Означено перспективи корекції імпліцитних моделей консолідації засобами інформаційно-інтервенційних та акціональних технологій впливу.

Ключові слова: громадська думка, консолідована громадська думка, імпліцитні моделі консолідації громадської думки, корекція імпліцитних моделей громадської думки, інформаційні та акціональні технології.

Аннотация. Общественное мнение рассматривается как ресурсный социально-психологический феномен, имеющий надлежащий консолидационный потенциал. Проанализированы типы и модели консолидации общественного мнения, описанные в специальной литературе и реконструированные эмпирическим путем. Представлены результаты реконструкции имплицитных социальных моделей консолидации общественного мнения, существующих в сознании студентов педагогических специальностей, полученные на основе опросных техник и проєктивных методов исследования. Обозначены перспективы коррекции этих имплицитных моделей с помощью информационно-интервенционных и акциональных технологий воздействия.

Ключевые слова: общественное мнение, консолидация общественного мнения, имплицитные модели консолидации общественного мнения, коррекция имплицитных моделей общественного мнения, информационные и акциональные технологии.

Abstract. The author suggests a view at the public opinion as a resourceful socio-psychological phenomenon that has proper consolidation potential. Analyzes types and models of public opinion consolidation that are described in the literature and empirically reconstructed. The article presents the results of the implicit social models of public opinion consolidation, existing in the mind of the students of pedagogical specialities based on the forms of projective techniques and methods of research. Correction perspectives of these implicit models via information-interventional and actional impact technologies are shown.

Key words: Public Opinion, Consolidated Public Opinion, Structural-content Component of Public Opinion, Dynamics of Public Opinion, Functions of Public Opinion, Consolidation Potential of Public Opinion.

Постановка проблеми та її актуальність. Загострення й актуалізація питань, пов'язаних із консолідацією громадської думки як базового чинника консолідації інформаційних суспільств, спричинена необхідністю пошуку нових моделей суспільної згоди, згуртованості, єдності і, відповідно, нових форм взаємодії в умовах, коли старі моделі й форми виявляються неефективними. Нині цілком очевидно, що протягом останнього десятиріччя українське суспільство не стало консолідованішим, а навпаки, увиразнилися ознаки деконсолідації: зруйнована довіра населення до державних інститутів, посилилася конфронтаційність мислення як політиків, так і громадян, зросла недовіра жителів регіонів один до одного тощо [9]. Отже, держава або не має гарантованих важелів консолідації, або ж неефективно їх застосовує.

Отже, важливим і актуальним є дослідження чинників суспільної консолідації та з'ясування можливостей їх активізації. Один з таких чинників – громадська думка (думка, яка не вичерпується думкою владної й інших еліт та їх більш чи менш вичерпними репрезентаціями в ЗМІ), з природними для неї консолідувальними ресурсами, серед яких – знання про себе саму та свої консолідувальні можливості. Причому (і в цьому є очевидна проблемність) це знання не тільки (і не стільки) усвідомлене й належно рефлексоване, а й (і часом переважно) неусвідомлене, неявне, імпліцитне, але так само впливове. І наразі увагу буде приділено саме імпліцитному знанню, яке, попри неявність і нерелфлексованість, істотно впливає на вибір стратегій взаємодії і поведінку його носіїв, а в разі відтворення й експлікації – містить великі пояснювальні і прогностичні можливості для дослідників соціальних процесів (Дж.Келлі, Дж.Брунер, Р.Тагіурі, В.Ф.Петренко, П.Д.Фролов) [10].

Мета статті – відтворити імпліцитні соціальні моделі консолідації громадської думки, існуючі в свідомості студентської молоді, та означити перспективи корекції цих моделей.

Дослідження проблеми. В інформаційних суспільствах (а надто – в часи доленосних суспільних перетворень) істотно зростає роль громадської думки як репрезентанта і потужного регулятора суспільного життя, який

внормовує це життя, у відповідноє й приводить його до певного «спільного знаменника» на всіх рівнях функціонування суспільства. Така регуляція можлива завдяки природним для громадської думки консолідаційним (здатним консолідувати її саму) і консолідувальним (здатним консолідувати тих, хто перебуває у сфері її впливу) ресурсам – наявність яких є умовою її життєздатності й функціонування. Ці ресурси утворюють потужний консолідувальний потенціал громадської думки, а критичне їх послаблення ставить під сумнів сам факт її існування [6].

Аналіз наукових і фахових уявлень про громадську думку дає підстави розглядати цей надзвичайно багатофункціональний феномен насамперед як:

1) соціальний інститут, який є агентом впливу на індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів, інструментом збереження чинного суспільного порядку, а отже, виконує низку відповідних функцій – аналітико-прогностичну, функцію соціальної оцінки (раціональної і ставленнєвої); функцію соціального впливу і контролю (нормувальну, прескриптивну, пропозиційну, регулятивну, функцію санкцій та ін.);

2) спільний ментальний простір неоднаковою мірою усвідомлюваних і експлікованих індивідуальних і колективних, об'єктивних і суб'єктивних смислів, змістів, значень, оцінок, емоцій, почуттів, ставлень тощо, носіями яких є колективні й індивідуальні суб'єкти, які з різною мірою активності комунікують (взаємодіють) одні з одними з приводу дискусійних суспільно значимих питань, що становлять інтерес для більшості комунікантів;

3) процес спільного творчого конструювання й узгодження (консолідації) смислів, змістів, значень, оцінок, емоцій, почуттів, ставлень, дій, учинків тощо, який реалізується у горизонтальному (узгодження, консолідація думок, ставлень, поведінки, взаємодії індивідів у референтних соціальних групах) і вертикальному (узгодження, консолідація думок, ставлень, поведінки, взаємодії індивідів та соціальних груп із владою, суспільною елітою, соціальними інститутами тощо) вимірах; і в цьому смислі

громадська думка є інструментом, який забезпечує поділяння людьми соціальної реальності, усвідомлення міри подібності з іншими її суб'єктами.

Усі ці репрезентації громадської думки так само, як і вона сама, містять необхідну «консолідувальну ідею, представлену як усвідомлене, відрефлексоване й логічно вибудоване знання, а також як імпліцитні, неявні, невідчутні як повітря і досить різноманітні його фрагменти, які здатні організовуватися у відносно логічні побудови під впливом різноманітних ситуаційних чинників. Ці імпліцитні знання зазвичай не обговорюються їх носіями в процесі повсякденної комунікації, але вони інтуїтивно вгадуються тими, в чийй свідомості приховані аналогічні змісти, і відносно активно (як емпатія чи щонайменше як «розділені емоції») або й так само приховано, імпліцитно «поділяються» ними. На основі множини таких, відносно неупорядкованих, імпліцитних знань можуть бути реконструйовані приховані серед них відносно організовані когнітивно-емоційні конструкти – імпліцитні соціальні теорії, типології, моделі. Така реконструкція можлива за допомогою спеціальних процедур реконструювання, моделювання й інтерпретації, зокрема проєктивних методів (методу незакінчених речень, проєктивних малюнків, тесту руки Вагнера), методів експериментальної психосемантики, колективних опитувальних технік (тематичних дискусій, фокус-груп) з наступними контент-аналізом та інтерпретацією текстів, в яких репрезентоване й експліковане досліджуване явище. Власне, реконструкції імпліцитних моделей консолідації, прихованих у свідомості студентської молоді, і присвячене наше дослідження.

Питанням суспільної консолідації, в т.ч. моделям і чинникам внутрішньої єдності соціальних систем різного рівня складності приділяли увагу філософи, культурологи, політологи, соціологи, а віднедавна й соціальні психологи. Цьому, зокрема, присвячено праці Е.Дюркгейма, який розглядав **механічний** (примусовий, прескриптивний, тоталітарний, авторитарний) та **органічний** (свідомо-добровільний, аскриптивний,

демократичний) типи консолідації суспільства (щоправда замість «консолідація» він вживав термін «солідарність»).

Механічна, або авторитарна солідарність гарантується примусом і насильством, унормованими репресивним законом, функція якого – уподібнювати виконувани індивідами соціальні функції і самих індивідів та карати тих, хто цей закон порушує. Крім закону, поведінка людей жорстко регулюється колективними уявленнями, звичаями, традиціями, релігійними ідеями, соціальними правилами, нормами, контролями тощо. Тож механічна солідарність передбачає поглинання індивідуальних феноменів колективними в умовах жорсткої подвійної (законом і соціумом) регламентації, а її результат уявляється як тотожність і одностайність думок переважної більшості. Механічний тип солідарності, за Е.Дюркгеймом, характерний для нерозвинених, архаїчних, авторитарних суспільств [2].

Органічна солідарність (або демократична модель солідарності) – характерна для високорозвинених суспільств, інших високоорганізованих соціальних систем, де кожен індивід виконує специфічні функції згідно з усталеним там поділом праці. Це єдність, заснована на автономії індивідів, взаємному обміні, поділі функцій і функціональній залежності. При цьому колективна свідомість не поглинає індивідуальну: обидві органічно доповнюють одна одну. За Е.Дюркгеймом, головним джерелом органічної солідарності є саме поділ функцій, що послаблює колективну свідомість, але не призводить до її зникнення. Умовою єдності за такої моделі є безперервна комунікація, що реалізується як діалогування, в процесі якого відбувається осмислення, визнання й узгодження альтернативних позицій, проблем, суперечностей, пошук «точок дотику», вироблення компромісів тощо [2].

Нині досить поширеним є визначення суспільної консолідації як способу соціальної взаємодії, спрямованої на досягнення балансу інтересів окремих осіб, соціальних груп, спільнот і суспільства в цілому, що є базовим чинником цілісності, єдності і соціальної рівноваги суспільства. З огляду на це запропоновані Е.Дюркгеймом авторитарна й демократична моделі

суспільної консолідації мають великий пояснювальний потенціал. Вони пояснюють: 1) як співвідносяться між собою альтернативні змісти; 2) як розподіляються функції між суб'єктами суспільної взаємодії. З огляду на це П.Д.Фролов пропонує розглядати **нормативну** (об'єднання навколо певних змістів, спільних для більшості «точок консолідації», ідей, інтересів, цінностей, уявлень про соціальні норми, спільних емоцій і почуттів) і **процедурну консолідацію** (вироблення спільного дискурсу, спільних уявлень, однакового розуміння про владу сили, владу більшості, вироблення суспільного консенсусу, консолідація навколо харизматичної ідеї чи харизматичного лідера, консолідація «проти спільного ворога» тощо) [9].

Прикладами процедурної консолідації індивідів із спільнотою є адаптація, соціалізація та індивідуалізація. **Адаптація** означає орієнтацію на стабільність і соціальний порядок, пристосування до існуючих умов, вбудовування в них, дотримання відомих правил і норм. **Соціалізація** означає орієнтацію на суспільне визнання, успішну кар'єру, створення сім'ї і виховання дітей, що найбільше можливо в умовах стабільного розвитку, суспільної злагоди, загальних успіхів. **Індивідуалізація** означає орієнтацію на свободу, самореалізацію, самоактуалізацію, толерантність, повагу до інших, сприйняття єдності як різноманіття тощо [8].

Нині досить розробленими є поняття національної, етнічної, політичної консолідації, консолідації демократії. Українські дослідники (П.І.Гнатенко, О.М.Лозова, В.М.Павленко та інші) розглядають національну консолідацію як процес націєтворення, зміцнення етнонаціональних груп, з яких нація складається, формування спільних для всіх її суб'єктів території, інститутів, цінностей, ідентичностей (політичних, економічних, соціальних, духовних). При цьому механізмом національної консолідації уявляється згуртування нації навколо одної чи кількох надважливих ідей чи їх носіїв (харизматичних та інших лідерів), які репрезентують інтереси й уявлення широкого загалу і підкріплені (або й не підкріплені) інституціональними важелями [1; 3].

Важливий аспект національної консолідації – етнічна консолідація, поштовхом до якої є, за Х.Ортега-і-Гассетом, посилення життєвого тону нації, активація стимулів її активного самоздійснення. Масштаби, швидкість і глибина процесів етнічної консолідації залежать від низки соціальних, економічних, етнокультурних, соціально-психологічних чинників. Та найактивніше вони відбуваються: 1) в умовах загрози для цілісності етносу, конфлікту чи конкуренції з іншою етнічною групою (чим гостріший конфлікт, тим вища згуртованість, тим більша орієнтація на досягнення спільних цілей і, відповідно, менша – на особисті задачі, потреби й цінності); 2) у переломні періоди історії, коли етнос отримує перспективи й можливості сходження на більш високий щабель історичного буття [5].

Більшість дослідників консолідації наголошують на надсумативній, неадитивній її природі й існуванні різних типів надсумативних цілісностей, що мають неоднакові інтегративні властивості й різні типи зв'язків між їх частинами. На основі цих інтегративних зв'язків і властивостей В.І.Кирилов виділяє три типи неадитивних цілісностей: механічний, неорганічний і органічний. **Механічне ціле** характеризується такою взаємодією частин, за якої вони мало залежать від цілого, але ціле істотно залежить від них. Проте, таке механічне ціле є не простою сумою окремих частин – це інша якість, яка визначається взаємодією їх одна з одною. **Неорганічному цілому** властива така взаємодія частин, яка спричинює взаємоперетворення їх властивостей. Порівняно з механічним, у неорганічному цілому залежність частин від цілого є більшою, а залежність цілого від частин – меншою. **Органічному цілому** притаманні не лише внутрішня взаємодія частин, а й взаємодія цілого з зовнішнім середовищем, а отже, здатність до саморозвитку. Значення кореляційних та інтегративних зв'язків для цього типу цілісності дуже велике, його частини не можуть функціонувати поза цілим, а зміна однієї з частин означає й зміни інших частин і цілого загалом [4; 9].

Такий природничо-науковий аналіз типу зв'язків між цілим і його частинами покладено в основу розробки тривимірної типології і трьох типів соціальних цілісностей, запропонованих Д.В.Пивоваровим [7]:

1) **тоталітарна**, для якої характерне пригнічення частин цілим, нехтування якісних їх відмінностей на користь загальній однаковості;

2) **гармонійна**, у якій відсутні ознаки домінування частин і цілого одне над одним, а натомість – між ними існують зв'язки інтегративного, взаємодоповнювального, взаєморозвивального характеру;

3) **партитивна**, для якої характерна максимально можлива автономія її частин, яскраво виражений їх «індивідуалізм» і разом з цим – природна потреба цих частин у взаємодії – як потенційній можливості розвитку.

Окремі фрагменти наведених відомостей присутні й у буденній свідомості у вигляді імпліцитного соціального знання, що являє собою достатню (для створення необхідного «запасу різноманітності») кількість нерядоположних, несистематизованих, відносно автономних, стереотипних і творчих, когнітивних, когнітивно-емоційних та емоційних елементів, з яких в разі потреби відтворюються практично придатні імпліцитні теорії (так звані «теорії середнього рівня») і моделі світу, які з позиції «здорового глузду» відносно точно репрезентують соціальну дійсність. За певних обставин ті чи ті елементи активізуються, об'єднуються один з одним й переоб'єднуються (залежно від ситуації), тою чи тою мірою усвідомлюються і вербалізуються або й не усвідомлюються і не вербалізуються (ці ідеї є не лише в психології, а у нейробіології, нейроекономіці і т.д.), і саме в цьому полягає творча функція масової свідомості і громадської думки (як вияву останньої) при осмисленні й опрацюванні соціальними суб'єктами будь-якої сфери соціального знання.

Як показали наші дослідження, здійснені протягом 2013-2014 рр. на вибірках студентів гуманітарних спеціальностей (N=120) із застосуванням психосемантичних і проєктивних методів, основні елементи імпліцитного знання стосовно консолідації (щоправда, не всі однаково легко) можуть бути активовані, експліковані й реконструйовані в емпіричний спосіб.

Найуспішніше активуються й відтворюються існуючі в свідомості студентів: уявлення і припущення щодо вимірів консолідації; консолідувальні міфи; прості типології консолідації; моделі консолідації.

1. Уявлення і припущення щодо вимірів консолідації, тих її «вузлів», в яких відбуваються перетин ідей, інтересів, їх інтеграція, єднання:

1) уявлення про правила і норми (когнітивно-нормативний вимір консолідації): індивідуалізм – колективізм як цінність; рефлексивний потенціал; просоціальність; орієнтація на традиції; норми і способи контролю; індивідуалізм – просоціальність; егоїзм – альтруїзм; спільний дискурс, спільні смисли; інтереси, цінності і т.ін.;

2) уявлення про консолідувальні моделі поведінки (поведінковий вимір): прийняття, довіра, відкритість – неприйняття, недовіра, захист; конформізм, підкорення – нонконформізм, виклик, спротив; орієнтація на консенсус – орієнтація на харизматичну ідею (харизматичного лідера); консолідація «заради чогось» (наприклад, за спільне майбутнє, за збереження довкілля і т.ін.) або «проти чогось» (проти корупції, проти спільного ворога, проти зовнішнього агресора); комунікація, діалог, зменшення соціальної дистанції – сепарація, збільшення соціальної дистанції; активне розв'язання спільних проблем – приховування, уникання проблем; співпраця – конкуренція, боротьба тощо;

3) уявлення про спільну емоційно-почуттєву основу консолідації (афективний вимір): спільні емоції і почуття; емпатійність; задоволеність із життя; соціальний оптимізм; психологічний комфорт; толерантність, терпимість до думок і дій інших людей; модальність ставлення до «іншості».

2. Консолідувальні міфи (які є вірними не більш, ніж помилковими):

1. Міф про спільне для всіх майбутнє.
2. Міф про існування єдино правильного рішення, в якому варто переконати інших.
3. Міф про силу і правду більшості.

4. Міф про те, що правильність своєї позиції можна довести, усунувши, знищивши ворога.

5. Міф про компроміс як спосіб досягнення згоди.

6. Міф про те, що кращий спосіб досягнути єдності – поступитися принципами заради спільної справи.

7. Міф про лідера: консолідувати людей здатний харизматичний лідер, мудрий правитель, уряд, який повернеться обличчям до народу, тощо.

3. Імплицитні типології консолідації громадської думки. На основі експлікованих імплицитних уявлень, існуючих у свідомості студентів, відносно легко відтворюються наступні типи консолідації:

1) **спонтанна** (самочинна, стихійна, самоорганізаційна) консолідація, або так звана «**народна дипломатія**» і **організована ззовні** (за допомогою певних зовнішніх важелів), або так звана «**бюрократична дипломатія**»;

2) **розвивальна** (за щось, в ім'я чогось) і **захисна** (проти чогось);

3) **ситуативна** (тимчасова) і **стійка** (тривала);

4) **консолідація навколо ідеї** (партії) і **навколо лідера** (певної особи);

5) **демократична**, **добровільна** і **авторитарна**, примусова.

Одна з реконструйованих нами типологій базується на двох критеріях: 1-й – авторитет єдиної думки, істини – плюралізм думок (даний критерій репрезентує зміст громадської думки, або її об'єкт); 2-й – думка еліти, «верхів» – думка громадян, «низів», «простої більшості» (цей критерій репрезентує носіїв, суб'єктів громадської думки). Тож можна говорити про чотири типи консолідації і чотири типи консолідованої громадської думки:

1) громадська думка, яка формується (консолідується) в умовах, коли є одна панівна істина, автором якої є еліта, а отже ця думка є елітарною за змістом і функціями (власне, елітарна модель консолідації);

2) громадська думка, яка формується (консолідується) в умовах, коли авторство єдиної конкурентоспроможної істини належить низам, народові (соціокультурна, або традиціональна модель консолідації).

3) громадська думка, що формується (консолідується) в умовах плюралізму думок, які мають елітарне походження і одночасно припускають плюралізм змістів і плюралізм елітних – у тому смислі, що вони мають рівні права – авторів (**плюралістична, або демократична модель консолідації**);

4) громадська думка, що формується (консолідується) в умовах плюралізму думок, які належать народу, а отже, належно не артикуються і тому мало усвідомлюються або й фактично відчужуються від їх авторів (демоскопічна модель консолідації).

4. Імплицитні моделі консолідації – це найпридатніші, з погляду здорового глузду, консолідувальні стратегії. Найпоширенішими з них є:

1) моделі згуртування навколо спільних і значимих для більшості ментальних феноменів (ідей, уявлень, в т.ч. про спільне минуле і спільне майбутнє, цінностей, цілей, завдань, авторитетів, нормативних приписів); таке згуртування може бути: **вмотивовано-добровільним**, заснованим на принципах демократії; **самоорганізаційним**, ініційованим «знизу» заснованим на вірі в єдину ідею, в спільний міф; **декларативно-прескриптивним**, прописаним інструкціями, «нав'язаним зверху».

2) «протестні» моделі (згуртування, консолідація проти «спільного ворога», «зовнішньої загрози» і т.д.), які, власне, мають найпотужнішу консолідувальну силу і найважче піддаються корекції;

3) модель боротьби (спільні дії, об'єднані одною метою – здолати, перемогти ворога);

4) модель співпраці, включення в спільну соціально значиму діяльність заради розвитку і досягнення відповідних цілей;

5) самопрезентаційні модель: хто «голосніше кричить» (активно, аргументовано заявляє, проголошує, переконує, в т.ч. і через масмедіа);

6) модель компромісу (балансу інтересів і взаємних поступок сторін);

7) полярна модель (бінарна, така, що припускає існування єдиної правди, а отже все решта – неправда) і полівекторна (плюралістична, що припускає існування кількох істин);

8) модель консенсусу (означає згоду з оточення, яка виявляється в публічній поведінці, що цю згоду підтверджує);

9) модель конформізму (поступливість і підпорядкування вимогам групи навіть у разі особистої незгоди з ними).

Описані знання і уявлення студентів про природу (важелі, типи, моделі) консолідації є досить розмаїтими і разом з цим універсальними, позавіковими, позачасовими, позаісторичними, характерними для суспільств будь-якого типу. Окремі їх фрагменти актуалізуються, взаємодіють, об'єднуються з іншими, специфічними для конкретних суспільств і конкретного історичного часу когнітивними й емоційними фрагментами, утворюючи імпліцитні якими соціальні суб'єкти керуються в повсякденній соціальній взаємодії на інтерсуб'єктному та інтрасуб'єктному її рівнях. На інтерсуб'єктному рівні консолідувальний потенціал соціальної взаємодії виявляється як толерантні оцінки й висловлювання на адресу носіїв альтернативних точок зору, готовність і здатність до контактів і діалогу, відкритий обмін інформацією. На інтрасуб'єктному рівні – як уявлення про природу соціальної єдності (полівекторну чи полярну), особистісна толерантність (толерантне ставлення до «іншості»), система цінностей та настанов, які визначають «прийнятні для всіх» мету і способи її досягнення, повага до Я- і Ми-ідентичностей тощо.

У зв'язку з цим надзвичайно важливим видається пошук ефективних інструментів корекції та «переформатування» імпліцитних знанневих систем, увідповіднення їх з актуальними цілями і завданнями суспільства. Одним з таких інструментів є сучасні інтерактивні know how, а саме – інформаційні, інтервенційні, акціональні і рефлексивні технології впливу.

Як можна припускати, посилення консолідувального потенціалу таких систем за дії означених технологій відбувається через: 1) посилення консолідувального змісту соціальних уявлень, їх актуальності, гостроти, дискусійності, смисло- й емоціогенності; 2) посилення консолідувальної мотивації; 3) активацію рефлексії, підвищення загальної рефлексивної

культури учасників соціальної комунікації; 4) зростання кількісних та зміна якісних показників комунікації; 5) активацію і зростання показників особистої, соціальної, етнічної толерантності тощо. При цьому вплив інформувальних, інформувально-інтервенційних та акціональних технологій на зміну соціальних теорій може бути однаково ефективним, але в разі застосування акціональних технологій вплив є більш стійким (спричинені ним зміни зберігаються триваліший час).

Висновки:

1. Громадська думка є багатофункціональним феноменом масової свідомості, який має потужний консолідаційний і консолідувальний потенціал із мобілізації, внормування та спрямування думок і соціальної поведінки індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів у належне просоціальне русло. Один з потенційних консолідувальних чинників – імпліцитні соціальні теорії (уявлення, моделі, типології) консолідації, які завжди містяться в її складі і можуть бути відтворені в емпіричний спосіб за допомогою проєктивних, психосемантичних та інтерпретаційних засобів.

2. Як з'ясовано, найуспішніше активуються й відтворюються існуючі в свідомості студентів: 1) уявлення щодо вимірів і чинників консолідації, а саме: про правила і норми, що репрезентують когнітивно-нормативний вимір консолідації; консолідувальні моделі поведінки (вимір поведінки); спільну емоційно-почуттєву основу консолідації (афективний вимір); 2) впізнавані більшістю консолідувальні міфи; 3) деякі типи консолідації: демократична і авторитарна; спонтанна і організована; розвивальна (в ім'я чогось) і захисна (проти чогось); консолідація навколо ідеї і навколо лідера; 4) моделі консолідації (прийнятні, з погляду здорового глузду, консолідувальні стратегії): консолідація навколо спільних для більшості соціально значимих цілей; «консолідація проти» (спільного ворога, зовнішньої загрози); консолідація-боротьба; консолідація-співпраця; консолідація-компроміс; консолідація-конформізм; бінарні, що припускають лише одну істину, і полівекторні (що припускають плюралізм істин і їх авторів) моделі та інші.

3. Ефективним і надійним інструментом корекції імпліцитних соціальних моделей є інтерактивні технології впливу, насамперед акціональні й рефлексивні. Тому розробка і реалізація таких технологій – консолідувальних за змістом і процедурами – є надзвичайно перспективним напрямом теоретико-прикладних досліджень.

Список використаної літератури:

1. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Идентичность: философский и психологический анализ. — К.: Арт-пресс, 1999. — 466 с.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1991. – 576 с.
3. Етнопсихологічний вимір України: семіозис, міфотворчість, ідентичність: моногр. / наук. ред. Лозової О.М. – К.: ТОВ НВП «Інтрсервіс», 2014. – 193 с.
4. Кириллов В.И. Логика познания сущности / В.И. Кириллов. – М.: Высшая школа, 1980. – 175 с.
5. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К. : Основи, 1994. – 424 с.
6. Петрунько О.В. Консолідувальний потенціал громадської думки: структурна, динамічна та функціональна складові // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; за заг. ред. М.М.Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2013. – Вип. 15. – С. 207-214.
7. Пивоваров Д.В. Онтология религии. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2012. – 564 с.
8. Полюшкевич О.А. Гендерная дифференциация представлений о солидарности в реалиях современного российского города / О.А. Полюшкевич // Электронный ресурс. – http://fst.my1.ru/index/gendernaja_differenciacija_predstavlenij_o_solidarnosti_v_realijakh_sovremennogo_rossijskogo_goroda/0-53
9. Фролов П.Д. Громадська думка: критерії та моделі консолідації // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – С. 203-210.
10. Petrunko O.V., Frolov P.D., Poznyak D.V. Where red dictators coexist with promising democrats: the conceptualisation of politicians in post-communist Ukraine / The psychology of politicians / Ed. by Ashley Weinberg. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – С. 203-233.